

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

CSORBA GYÖZŐ versei 1

Találkozásaim (Csorba Győzővel beszélget Albert Zsuzsa) 4

TÜSKÉS TIBOR: „... váratlan tájak nyíltak...” (Csorba Győző
lírája a hetvenes évek második felében) 13

*

CSANÁDI IMRE versei 26

KÁROLYI AMY, WEÖRES SÁNDOR: Köszöntő Csanádi Imrén-
nek 29

POMOGÁTS BÉLA: A „régí magyarság” hangja Csanádi Imre
költészetében 30

TORNAI JÓZSEF: Veres Péter-énekek 34

*

ESTERHÁZY PÉTER: Bevezetés a szépirodalomba 37

BÉKÉS PÁL: Valaki a csöben (elbeszélés) 40

LENGYEL PÉTER: Mellékszereplők (egy regény kezdete) 46

BARANYAI LÁSZLÓ: Három bagatell 55

BERTÓK LÁSZLÓ versei 57

KALÁSZ MÁRTON versei 59

MAKAY IDA versei 60

*

BENEY ZSUZSA: Érzelem, játék, mágia (Gondolatok a gyermek-
költészetéről) 61

WEÖRES SÁNDOR verse 68

TAMKÓ SIRATÓ KÁROLY versei 69

PÁLYI ANDRÁS: Pécsi színházi esték 71

SZEDERKÉNYI ERVIN: Galambos Tamás festményei 76

TAKÁTS GYULA versei 78

1980

JANUÁR

Versről versre

KORMOS ISTVÁN: Vonszolnak piros delfinek (A versről Lator
Lászlóval Domokos Mátyás beszélget) 81

*

CSÜRÖS MIKLÓS: Rónay György: A kert 89
MELIORISZ BÉLA: Keresztes Ágnes: Inga 91
KERÉK IMRE: Szepesi Attila: Az éjszakára 92
CSORDÁS GÁBOR: Apáti Miklós: Korai hattyúdalok 94
PARTI NAGY LAJOS: Benkő Attila: Péntek után csütörtök 95

KÉPEK

DISKAY LENKE rajzai 3, 12, 28, 33, 36, 39, 45, 88
VARGA HAJDU ISTVÁN rajzai 56, 80

Műmellékleten

GALAMBOS TAMÁS: Orfeusz, Ostorozás

JELENKOR

XXIII. ÉVFOLYAM

1. SZÁM

Főszerkesztő

SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő

PAKOLITZ ISTVÁN

A borítót tervezte és rajzolta
MARTYN FERENC

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000.

Felelős kiadó: Braun Károly

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Évi előfizetési díj 120,— Ft.

79-5693 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Szendrői György igazgató

Index: 25 906, ISSN 0447-6425

KRÓNICA

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ december 7-én mutatta be *Illyés Gyula*: *Homokzsák* c. vígjátékát *Sik Ferenc* rendezésében. A főszerepeket *Bárány Frigyes*, *Takács Margit*, *Sólyom Katalin*, *Péter Gizi*, *Vári Éva*, *Tomanek Gábor*, *Vallai Péter*, *Frajt Edit* és *Kovács Krisztina* játszotta.

*

ILLYÉS GYULA — drámájának bemutatója alkalmából — december 6—7-én Pécsre és Baranyába látogatott. Megtekintette a vajszlói Kodolányi emlékmúzeumot és a festett kazettás mennyezeti kórósi református templomot. 7-én délután Illyés Gyula szerkesztőségünkbe is ellátogatott.

*

BENEY ZSUZSA és KISS TAMÁS kapta az idei Füst Milán-díjat. A díjat *Weöres Sándor* adta át az Írószövetségben.

*

DARVAS JÓZSEF irodalmi emlékházat avattak december 3-án Orosházán. Megnyitó beszédet mondott *Dobozy Imre*, a Magyar Írók Szövetsége elnöke.

*

November 30-tól december 2-ig rendezték Pécsen az *I. nemzetközi diaporáma fesztivált*. A fesztiválon öt ország — Anglia, Belgium, az Egyesült Államok, Magyarország és a Német Szövetségi Köztársaság — fotóművészeinek munkáit mutatták be. A fődíjat a magyar *Dozvald János*, *Sajnovits Sándor* és *Wilpert Imre* szerzőhármas kapta.

*

A MECSEK FÚVÓSÖTÖS — Szkladányi Péter, Deák Árpád, Paláncz Tamás, Tolnai Gábor és Várnagy Attila — nagy sikerű hangversenykörúton szerepelt december elején a Német Demokratikus Köztársaságban. Haldenslebenben, Jerichowban majd Berlinben adtak hangversenyt.

*

STÚDIO '79 címmel három pécsi kiállítóteremben nyílt meg december 2-án a Fiala Képzőművészek Stúdiója kiállítása. A kiállításon több mint száz fiatal alkotó művei láthatók.

*

PATTANTYUS JÓZSEF kerámikus műveiből rendeztek kiállítást december 3-tól a mohácsi Kossuth Filmszínházban.

*

A *komlói spirituálé együttes* — fennállásának 10. évfordulója alkalmából — jubileumi koncertet adott december 9-én a pécsi Csontváry Múzeumban.

*

HORVÁTH OLIVÉR festőművész tűzománcait mutatták be december 6—20-ig a pécsi Ságvári stúdió galéria kiállításán.

*

December 2-án nyitották meg Zalán a felújított *Zichy Mihály emlékmúzeum* kibővített állandó kiállítását.

*

Somogyi tájak és útiélmények címmel december 5-én nyílt meg a pécsi „Új Tükör” klubban *Czinkotay Frigyes* festőművész kiállítása.

CSORBA GYÖZÖ

Költők, fiatalok

*Öcséim drága öcséim költők fiatalok
kiábrándítsalak? én rosszat nem akarok*

*én nem akarok rosszat de ne kérdezzetek
ne kérdezzétek hogy s mint látom a költészetet*

*mondtam igen hajdanta én is nagy szavakat
hogy így meg úgy hogy szentség nincs más a nap alatt*

*hogy életem egyetlen tartalma célja üggye
hogy azért van hogy az embert magasabbra vigye*

*hogy nincs alku hogy érte semmi se drága hogy ...
– miként ti gondoljátok költők fiatalok*

*nyilván kijelölve napom már mire nem jön éjszaka
vagy éjszakám amelynek nem pirkad hajnala*

*ha valamikor hát most köntörfalazni tilos
(bár ahogy mondják: mindent eltűr a papíros)*

*vagyis: csak írtam írtam s a szavak szerkezetek
a vers rámkényszerített mindig egy s más szerepet*

*s ha új lett készen: – újra, ha sok-sok – mind az egész
gyümölcseként termett egy kancsal viselkedés*

*esetleg félig kancsal vagy negyedig ötödig az
az arány mindegy az a fontos hogy valamiképp nem igaz*

*öcséim drága öcséim költők fiatalok
ringyók a szavak betűzni ne hagyjátok magatok*

*úgy se hogy mint a bogáncsok rátok ragadjanak
vagy szándékokotok ellen valami mást mondjanak*

*úgy se hogy ami végül mindebből megszületik
az dirigálja az embert az embert bennetek itt*

*legyen példátok inkább a rendes szívdobogás
ami egyszerű tiszta nem szól bele álca fogás*

*persze a költészet szent mást nem vallok ma se még
de úgy ahogyan szent az ember a föld meg az ég*

*sokat tanultam idáig s lám ennyit tudok ha tudok
öcsém drága öcsém költők fiatalok*

Kisunokáim

*Kisunokáim, kegyelmezzetek,
nem én várom, hogy elveszítselek,
sőt nem is én, hanem ti vesztetek,
ti vesztetek el engemet.*

*Kisunokáim, ti gátlástalan,
én szégyenkezve mutatom magam,
ti szebbek lesztek folyamatosan,
én csúfulok rohamosan.*

*Egyszer túl nagy lesz már a változás,
kisunokáim, ahogyan szokás,
és képtelenség a visszakozás,
csak búcsuzás marad, csak búcsuzás.*

*Kisunokáim, kegyelmezzetek,
most és akkor nagyon szeressetek,
ti maradtok úgyis a győztesek,
a kellőnél jobban ne győzzetek!*

Ténymegállapítás

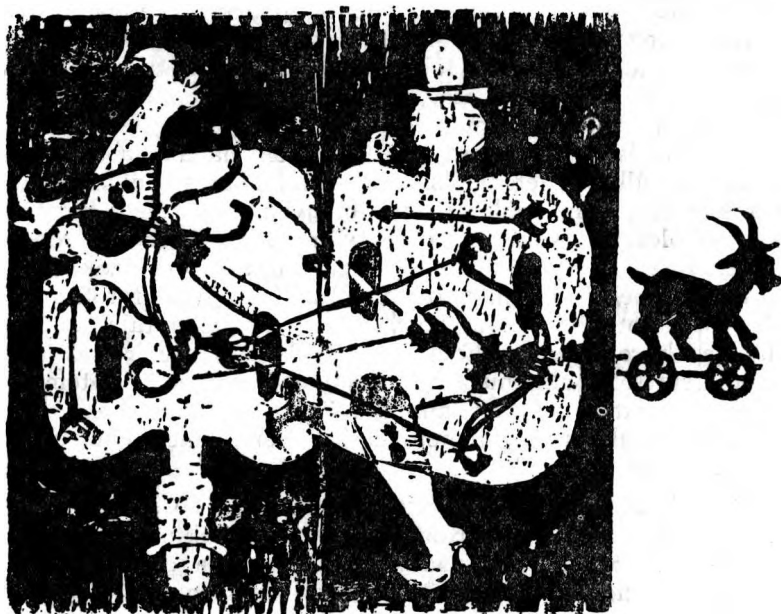
*1979 végetájt
eddig fejlődésünk csúcsain
mikor már csillagok között mozog
és kvarkokig fürkész alá az emberész
1979 végetájt
mikor mind többször hallható a kérdés
„Sok van ami csodálatos de semmi sincs*

*ami csodálatosabb mint az ember" és
alig látszik elérhetetlen cél igen
1979 végetájt
mikorra a tükör mintegy kezünkbe nőtt
hogy kellőképp agyonbámulhassuk magunk
1979 végetájt
sok tízezer gyermek (akár négy unokám)
sok tízezer öreg (mint boldogult anyám)
sok tízezer hal éhen vagy fog nemsoká
eddig fejlődésünk csúcsain
1979 végetájt...*

Öröklét

*Az anyag ilyen-olyan változatban
százezer mód: szokásosan szokatlan
csak ki ne vonjam belőle magam
öröklétem már biztosítva van
hiszen másképp mindenképp képtelenség:
vagyok végképp beiktatott jelenség
ki valahogy s valamivégre lett*

Igy történt ámen elvégeztetett!

Találkozásaim*

CSORBA GYŐZŐVEL BESZÉLGET ALBERT ZSUZSA

– Csorba Győző szobájában az óraketyegés az idő múlására emlékeztet. Arra az időmúlásra, amivel Csorba Győző olyan sokat foglalkozik verseiben. Valahol azt írta – szabadon idézem –, hogy amikor Pécssett egy házat lebontanak, akkor ő azt magában mindjárt felépíti. Az idő múlása és a múltnak magunkban való élése költészetének egyik alapforrása. Talán ezért is indokolt, hogy most olyanokról beszélünk vele, akikkel találkozott valaha, akik most is benne élnek. Csorba Győző Pécssett lakik, Pécssett is született. Beszéljen a gyermekkoráról: kikre emlékezik ebből az időből?

– Sokgyermekes iparos családba születtem bele, összesen kilencen voltunk testvérek. Én a kilenc közül nyolcadiknak érkeztem. Azt gondolom, hogy első és nagyon fontos találkozásom ezzel a nagy családdal esett.

– *Az Ocsúdó évek című hosszú költeményében ezt szépen meg is írta.*

– Ahogy említettem, nyolcadiknak születtem, tehát már egy híján kialakult az egész család. Hogy mit jelent a testvérek – nálam szerencsére az idősebb testvérek – magatartása, példaadása, segítsége, mit jelent a kölcsönös alkalmazkodás, sok esetben a lemondás, azt csak az tudja, akinek hasonló élménye volt már. Hozzá kell tennem, hogy az első világháború kellős közepén, tehát 1916-ban születtem. Ez a helyzetet úgy bizonyította, hogy a sokgyermekes család anyagi léte is igen nehézvé vált. Szinte napról napra meg kellett küzdeniük szüleimnek a legelemibb életfeltételekért. Nyilván ekkor alakult ki bennem a későbbi életemben is érvényesülő anyagi igénytelenség. Mindig szó nélkül, lázadás, morgás nélkül le tudtam mondani akármiről. Nem tulajdonítottam különleges jelentőséget az ún. anyagi értékeknek. Nemcsak életem legelső éveiben, hanem bizony jócskán serdülő koromig ilyen körülmények között éltem. Helyzetünket súlyosbította, hogy apám tízéves koromban meghalt. Számomra, hogy csak egyetlen példát mondjak, a megszabott ételadag annyira természetessé vált, hogy már felnőtt koromban, sőt nősülésem után is szinte furcsa volt, hogy én magam, a saját tetszésem szerint vehetek a tálból. Életem első hat esztendejét szülőházamban töltöttem. Pécs akkor még nem épült ki úgy, ahogyan most. Nem messze tőlünk szőlők és gyümölcsösök sorakoztak. Bátyáim és a barátaik rendszeresen sarcolták őket. Ilyenkor gyakran kellett menekülniük a csöszök vagy a gazdák elől. Mi, kisebbek időnkint velük mentünk, s együtt futottunk, ha kellett, és bújtunk el otthon, várva, hogy mikor lép be a tulajdonos panaszt emelni. Hatéves koromban máshova, egy új lakótelepre költöztünk. Lakásunk egy régi temetőtől alig húsz-egynéhány méterre volt. A temetőbe már nem temettek, ez lett a mi birodalmunk. Talán az az egészen különleges közelség, amibe én akkor egy temetővel kerültem, amelyikbe, mint mondtam, ugyan már nem temettek...

– ... *De még élt, mert jártak látogatni...*

– ... igen, jártak a hozzátartozók, s nem egy alkalommal szemtanúja lehettem egy-egy kriptá kibontásának, annak, hogy a csontvázakat kiszedték és elvitték valamelyik másik sírba, ez az egészen különleges közelség

* Elhangzott a Magyar Rádió 3. műsorában.

már tízéves korom előtt az élet természetes tartozékának fogadtatta el velem a halált, de ugyanakkor bizonyára valami módon belém ültette a múlandóság állandó érzését is. Lehetséges, hogy későbbi életemben és verseimben a halál és a múlandóság makacs jelenléte valahol itt gyökerezik. Volt egy szomszédunk, egy szomszéd fiú, két évvel idősebb nálam. Gyengeelméjűnek született szegény. Igen meleg, bensőséges barátság kötött hozzá. Valószínűleg a betegségéből eredő fantáziagazdagsága, sőt fantáziájának teljes korlátlansága okozta. Ebben megegyezett velem. Még 8–10 éves korában is a játékok hevében egyik pillanatról a másikra a legnagyobb abszurdításokat volt hajlandó elfogadni. Tudom, hogy ez a gyermeklélek általános tulajdonsága, de nála egészen rendkívüli méreteket öltött. Talán mert ebben találkozunk, ritka őszinteséggel nyílt meg előttem. Barátságunk emléke szinte máig elkísért. Sőt nemcsak emlékként, mert hát olykor mostanság is találkozunk, s idézzük a régi szép napokat.

– *Illyés Gyula Petőtíróról írta, ezt azért hozom példának, mert ideillik, hogy egy költő elébe mindig olyan dolgokat küld a sors, amikre éppen szükség van. Poeta non fit, sed nascitur – mondták ugye régen, hogy a költő nem lesz, hanem születik. Lám, Csorba Győző is olyan jelenségekkel, emberekkel találkozott gyermekkorában, amik és akik éppen költészete jellegzetes kifejlődéséhez segíthették. De ha másfélékkal találkozik, akkor nyilván azok segítettek volna. A groteszk, a különös, a fájdalmas, az élet és a halál mezsgyéjén való járás: mind jellemző rá.*

– Az idézett latin mondás, azt hiszem – épp emiatt –, némi módosítást igényel. A költő nemcsak azzá születik, hanem egy kicsit azzá is lesz, miként az említettek igazolják. Amint mondtam, Pécsen születtem, tízéves koromig szünet nélkül itt is éltem. Ekkor végre először eljutottam falura, mégpedig Dunaszekcső-szigetre, a mai Dunafalvára.

– *Oda ment férjhez a nővére egy tanítóhoz.*

– Igen. S ha én azóta ezt a szót hallom, hogy falu, akkor mindig az ottani élménysorozatból építem ki faluképemet. A sziget nekem rengeteg új élményt adott. Például az állatok közelségét. Ökrös szekérrel mentem ki az öreg szomszédokkal földjükre. A szomszéd fiúval együtt igen sokat tartózkodtam a tehénistállóban. Kutyák, macskák, baromfiak mozogtak körülöttem. Megismertem a szénapadlás fülledt jó szagát. Parasztokkal találkoztam. Megkaptam mindazt, ami élmény egy faluban megkapható. Vagy, hogy még egyet mondjak: fáról szedhettem a gyümölcsöt.

– *Verseinek is egyik torréja ez az emlék. Amikor lefekszik a tűre, akkor a szagok, a hangok visszahozzák a régi képeket. Amikor a Balatont látja, akkor a Balaton is a Dunát idézi.*

– A Dunát végtelenül szerettem, és azt hiszem, hogy a Balaton soha nem fogja tudni pótolni. A mozgó, a folyó víz állandó változatossága, szelid csobogása, a vízi közlekedés, a hajók, az uszályok, a ladikok, a mosó asszonyok, a libák... mindez annak ellenére, hogy a Duna-parton megtaláltam a teljes csendet, a teljes magányt, amit pl. a Balaton mellett én már nemigen tudok megtalálni, mégis valami nagy, lendületes étellel vett körül parton, vizen. De olyan étellel, ami nem zavart, ami magányomat tiszteletben tartotta, s amiben én nyugodtan szemlélődhettem.

– *Még mindig nem beszéltünk irodalomról, holott úgy tudom, akkor már írt verseket, és néhányuk meg is jelent református és más diáklapokban.*

– Verseket, mint ahogy ez szinte általános szokás a fiataloknál, nagyon korán kezdtem írni. Az elsőt tizéves korom táján. Aztán tizenhárom éves koromban, mikor harmadikos gimnazista voltam – még mindig megvan az a füzetem – csaknem naponta írtam egy-egy verset. Szörnyen rosszakat ugyan, de számomra akkor azok jelentették az életet. Nem is éreztem magam jól, ha miután az iskolából hazamentem és ebédeltem, nem tudtam elvonulni és megírni napi versemet.

– *Petőfi modorában vagy Ady modorában?*

– Petőfi és Ady modorában, de én azt hiszem, hogy szentségtörés ezek a neveket említeni az én akkori, nagyon rossz verseim kapcsán. De ha mégis: inkább a Petőfiét. Adyval közelebbről tizenöt éves koromban ismerkedtem meg, amikor egy nyáron a már említett Dunaszekcső-szigeten, növéreméknél kezembe került egy Ady-összes. Én akkor az egész nyáron ezt az egyetlen könyvet olvastam, úgy, hogy mire a nyárnak vége lett, minden ízemben, porcikámban átítatódott Ady költészetével. Ady akkor a tizenöt éves serdülő kamasznak egész lelkivilágát fenekestül felforgatta. A fiatalkori romantika és pátosz nagyon könnyen rokonul Ady költészetének ezekkel a tulajdonságaival, amik természetesen Adyban nem a leglényegesebb vonások, de én akkor elsősorban ezt éreztem meg verseiben. Utána aztán persze verseim is nagyon adysak lettek. Két-három év múlva József Attilával találkoztam ilyen megrázó és sorsfordító, lélekalakító erővel. Sőt mondhatnám azt is, hogy akkor József Attila bennem Ady fölé nőtt. Valószínűleg József Attila modernsége, közvetlensége, rokon élményanyaga jobban megragadott, mint Ady monumentalitása, amit inkább csodálni lehetett, és ami előtt inkább meg lehetett semmisülni, de kevésbé azonosulni vele. József Attila 1935 körül, tehát akkortájt lépett az életembe, amikor nyolcadikos gimnazista voltam, amikor érettségit tettem, és amikor, azt hiszem, József Attiláról általában még nagyon keveset beszéltek. 1937-ben, amikor József Attila meghalt, halála megrendítő hatására azonnal írtam egy verset, ez az 1938-ban megjelent első kis versesfüzetemben meg is jelent.

– *Itt vagyunk az 1938-ban megjelent Mozdulatlanság c. köteténél. Azt írja életrajzában, hogy ez szerezte meg Várkonyi Nándor barátságát. Tehát kívül élt, tudom, az irodalmi körökön, de akkor valamiképpen mégis csak sikerült kapcsolatba kerülni vele.*

– El kell mondanom azt, hogy én érettségi után jogásznak iratkoztam.

– *Miért nem bölcsésznek?*

– Azért nem, mert a harmincas években, az általános munkanélküliség idején részben a különféle tanácsadók tapasztalatai, részben saját tapasztalataim alapján úgy láttam, hogy bölcsész végzettséggel még nehezebb az elhelyezkedés, mint jogi végzettséggel. Beiratkoztam tehát a jogra, végeztem tanulmányaimat, s instruálásból, amit ma úgy hívnak, hogy korrepetálás, tartottam fenn magam, sőt családom akkor még otthon maradt tagjait is. És hát írtam verseket. Szerettem volna mindenképpen megjelenni, viszont a könyvkiadás akkor sokkal nehezebb volt, mint manapság. A korrepetálással szerzett kicsi pénzemből elkezdtem spórolni, és mire negyedéves jogász lettem, összeszedtem kb. 200 pengőt, ami lehetővé tette, hogy

egy pécsi nyomda elvállalta első kis kötetem kinyomtatását. Ez a kötet volt a Mozdulatlanság. Mikor ez a kötet megjelent, akkor éreztem némi kis jogot ahhoz, hogy próbáljam keresni a kapcsolatot az írókkal, az irodalommal, és itt a legkézenfekvőbbnek mutatkozott Várkonyi Nándor ismeretségének a megszerzése. Kötetemből vittem egy példányt Várkonyi Nándornak a pécsi egyetemi könyvtárba, ahol akkor Várkonyi Nándor dolgozott. Közismert kedvességével, igen nagy szeretettel fogadott; kötetemet elolvasta, szépeket mondott róla, meglehetősen érdemtelenül – ezt hozzáteszem –, és barátságába fogadott. Amikor aztán három év múlva a Sorsunk c. folyóirat megindult, ennek a folyóiratnak a belső munkatársai közé választott. Várkonyi Nándorról nagyon-nagyon sokat lehetne beszélni. Halálára írott versemben második apámnak neveztem. Nem kegyeletből, hanem a legkomolyabb realitások és tapasztalatok alapján. Még akkor is, ha találkozásaink Várkonyi élete utolsó éveiben meglehetősen ritkává váltak, az emberi közelség közöttünk mindvégig megmaradt. Az első években pedig szinte nem múlt el nap, hogy ne találkoztunk volna. Hatalmas műveltsége, mélységes embersége, türelme, ízlése nekem annyit adott, hogy nyugodtan nevezhettem szellemi apámnak, s tarthatom annak ma is.

– A Sorsunk, a pécsi Janus Pannonius Társaság, majd később a Batsányi Társaság léte és működése ma az irodalomtörténet e korszakról szóló legszebb lapjai közé tartozik. Mert tényleg hihetetlen bátorsággal, tisztességgel és történelmi előrelátással szerkesztették a Sorsunkat, melyben Csorba Győző is részt vett. Nem tudom, akar-e erről valamit mondani, vagy esetleg olyan személyekről, akik ebben az időszakban a látókörébe kerültek?

– Életem jelentős tényezője volt az a kereken nyolc év, amit kisebb szünetekkel a Sorsunk szerkesztésében Várkonyi Nándorral és részben Weöres Sándorral, Makay Gusztávval, Lovász Pállal és Bárdosi Németh Jánossal eltöltöttem.

– A fiatal Weöres Sándorról tudna valamit mondani?

– Weöres Sándorral 1941-ben ismerkedtem meg személyesen. Akkoriban Weöres Sándor a pécsi városi könyvtárt szervezte. Én viszont 1941-ben kerültem a városhoz, bár nem ilyen lírai munkakörbe, hanem a gazdasági ügyosztályra. Minket Weöres Sándorral a költészet kapcsolt össze. Mint költőt ismertem meg, és annak ellenére, hogy mint könyvtárossal is kapcsolatban álltam, ez csak mellékes terület volt számunkra. Weöres Sándor akkor már két Baumgarten-díjra és három kötetre nézhetett vissza. A Hideg van, a Kő és az ember és a Teremtés dicsérete akkor már napvilágot látott, s Weörest a legtehetségesebb fiatal költők között tartották számon. Életemben a Weöres Sándorral való személyes megismerkedés igen-igen jelentős esemény volt. Verseit, mind a három kötetét már előbb olvastam. Talán nem dicsekvés, ha azt mondom, hogy nagyon rövid idő alatt igen közel kerültünk egymáshoz. S attól kezdve, hogy megismerkedtünk 1941 pontosan nem tudom melyik hónapjában, attól kezdve egészen addig, ameddig Pécsről 1943 végén el nem költözött, szinte minden nap találkoztunk. Hosszú, bonyolult beszélgetéseket folytattunk. Minden beszélgetés után szellemileg felfrissültem, mert Weöres Sándorra már akkor is az volt a jellemző, hogy roppant merész, sőt vad gondolatokat tudott a beszélgetésbe belevetni, s ezek engem szinte mindig felpaprikáztak. Hatalmas vitákat folytattunk, de

ezek a viták soha nem mentek barátságunk rovására. Weöres Sándor számomra azért is nagyon sokat jelentett, mert első komolyabb kötetemet, a Híd panaszát tulajdonképpen ő válogatta. Mondhatnám azt is, hogy szerkesztette; ha nem is a szó szoros értelmében. Verseimet például osztályozta. Ma is van néhány kéziratom, amelyen rajta az írása a régi iskolai osztályzat szerint, amikor az egyes volt a legjobb és a négyes a legrosszabb jegy. Egyes, egyketted, kétharmad – sorakoznak a lapokon s mellettük még a WS is, Weöres Sándor monogramja. Nekem ez nagy segítség volt. De emberségben is rengeteget kaptam Weöres Sándortól minden vonatkozásban, – s nemcsak velem kapcsolatban – fáradhatatlanul segítőkész, önzetlen jóbarát volt, akiben soha még csak a legapróbb nyomát sem tapasztaltam a féltékenységeknek.

– *Most is ilyen.*

– Még nyilatkozataiban sem. Akárkiről beszélt, soha-soha bántó megjegyzéseket nem tett, minden kezdő mellé odaállt, és nemcsak azzal, hogy esetleg mondott néhány jó szót verseiről, hanem küldözgette is a verseket folyóiratokhoz pártoló levelekkel, szólt közvetlenül is a kezdők érdekében. Ami, azt hiszem, hogy az irodalom és általában a művészetek területén nem olyan gyakori jelenség. Közvetlen kapcsolatunknak ez alatt a két éve alatt igen sok versének a születésénél jelen lehettem. Nemcsak úgy, hogy akkoriban minden szombaton találkozott a Sorsunk tágabb társasága – a képzőművészek, zenészek, színészek is – a régi pécsi Korzó kávéházban, és szinte gyakorlattá vált, hogy újabb írásainkat oda elvigyük, és ott körbeadjuk, s Weöres Sándor is gyakran hozott új verseket oda, hanem úgy is, hogy még külön is több alkalommal lehettem új verseinek első olvasója. A szombati találkozók, továbbá a Sorsunk szerkesztése jóvoltából ismerkedhettem meg egyebek között Martyn Ferenc festőművésszel is.

– *Akinek a képeiről több verset is írt.*

– Igen. Martyn Ferenc 1940-ben hosszú külföldi tartózkodás után jött vissza Magyarországra és Pécsre, ahonnt elindult, és szinte azonnal bekapcsolódott a Sorsunk munkájába. Akkoriban ő egy egészen forradalmi avantgarde irányzatot képviselt, az ún. absztrakt irányzatot. Nemcsak művészetének ezzel a forradalmi újszerűségével, hanem rengeteg tapasztalatával is javunkra volt. A külföldi, főleg a párizsi művészeti életről, művészetről szóló beszámolóit, véleményei számunkra igen sokat jelentettek. Én személy szerint Martyn Ferencről rengeteget kaptam. Azt hiszem, hogy még költészetem kialakulására is hatott. Azok az esztétikai elvek, melyeket ő a képzőművészetben vallott: az igen-igen szigorú konstrukció, a roppant igényesség, a törvények állandó keresése és tisztelete, könnyen áttehetők a költészetre is. Ha verseimben hasonlóképpen föllelhetők, gyökerüket valahol itt kell keresni.

– *Kikről beszélne még szívesen abból az időből?*

– Nevezetes élményem volt megismerkedésem Hamvas Bélával. Először csak levélben jelentkezett Várkonyi Nándornál és írást küldött a Sorsunknak. Aztán később el is látogatott Pécsre. Akkor ismertem meg személyesen. Azt hiszem, hogy mindazok közül az emberek közül, akiket életemben ismertem, Hamvas Béla volt leginkább méltó a „bölc” jelzőre. Mindig valamiféle 20. századbeli Szókratészt láttam benne. Egyrészt élet-

szemléletének derűs jellege miatt, amiatt, hogy fölül tudott emelkedni a dolgokon, s valamiféle időtlen higgadtsággal tudta szemlélni őket, másrészt gondolkodásának egészen csodálatos termékenysége okából. Mindezek mögött nemcsak ritka szellemi erő, hanem hatalmas műveltség is rejtett. Bármilyen témáról esett szó, akár filozófiáról, akár szépirodalomról, akár zenéről, akár képzőművészetről, Hamvas Béla szinte kis előadásokat rögtönzött róluk. S nem lexikális adatzuhataggal, hanem mindig eredeti, saját megközelítéssel. Az élet realitásait legalább úgy szerette, mint a gondolatok világát. Egyik alkalommal, amikor Pécssett járt, nálunk szállt meg. Még anyósom élt, és egy vasárnapi napon ebédre a vendég iránti tiszteletből különösen jóféle ételt készített. Ma is emlékszem rá, ahogy Hamvas Béla a levestől kezdve minden fogást külön-külön kommentált, és élvezett. Későbbi találkozásainkon is többször szóba hozta anyósom akkori túrós palacsintáját. Ebéd után egy kis időre lepihent, majd rövid sétára ment, s még aznap kora délután megnyitotta Martyn Ferenc egy kiállítását, s ebben a megnyitóban rögtönözve olyan remek képet adott Martyn Ferenc művészetéről, hogy a jelenlévők egyik ámulatból a másikba estek.

– *Pécs mindig híres volt gazdag zenei életéről is, mint ahogy híres ma is. Úgy tudom, Csorba Győző baráti köréhez zenészek is tartoztak.*

– 1940-ben az akkori pécsi polgármester nagyarányú koncepció gyakorlati megvalósításába fogott. Komoly vidéki művelődési központot akart kialakítani Pécssett. Ennek keretében szerveztette meg újból a városi könyvtárt, jórészt azért, hogy Weöres Sándornak állást biztosítson, s hívott meg a pécsi zeneiskolába fiatal vagy már nem egészen fiatal tehetséges zenészeket, akik országos jelentőségűek voltak, vagy lettek hamarosan. Hogy neveket is mondjak: Takács Jenő zeneszerző, zongoraművész, a zeneiskola igazgatója, Maros Rudolf, aki akkor kezdte zeneszerzői pályáját, de már rövid néhány év alatt is jelentős szerzeményeket tett le az asztalra, akkori felesége, Molnár Klára hegedűművésznő, aztán egy egészen kiváló hegedűs Piovesan Sirio, aki Zathureczky Ede tanítványa volt, és később megnyerte a Bartók versenyt – ezek a zenészek mind szoros baráti körökhöz tartoztak, s én valóban az ő segítségükkel jutottam el a zene világába.

– *Itt ismerkedett meg Pécssett Kardos Tiborral is?*

– Igen. De nem akkor, amikor Kardos Tibor egyetemistaként Pécssett élt, hanem később kötöttünk szorosabb barátságot. Ennek lett az eredménye, hogy 1947-ben ösztöndíjasként, pontosabban vendégként meghívott öt hónapra a római Magyar Akadémiára, aminek akkor igazgatója volt.

– *Kik vendégeskedtek még akkor Kardos Tibornál?*

– Kardos Tibor nagyszerű társaságot gyűjtött maga köré. Benne az akkori magyar szellemi – főleg irodalmi és művészeti – élet szinte minden területéről lehetett találni egy-egy igen jelentős alakot. Hogy csak néhány nevet említsek: Fülep Lajos, Kerényi Károly, Lukács György, a fiatal Klaniczay Tibor, Hanák Péter, Lengyel Balázs, a szobrászok közül Ferenczy Béni és Eősze András, aztán Solymos Péter zongoraművész, Szegedi Ernő, szintén zongoraművész, Szervánszky Péter hegedűművész, a költők közül Weöres Sándor, Károlyi Amy, Nemes Nagy Ágnes, Pilinszky János, Takács Gyula, átmenetileg Toldalagi Pál, Berczeli Anzelm Károly. Nem említettem még Takács Jenő zeneszerzőt. Ez a csapat folyamatosan négy-öt hónapig

együtt volt az Akadémián. S jöttek átutazók vagy néhány napos vendégek is, mint pl. Balázs Béla és Cs. Szabó László. Az Akadémia lakói valamiféle baráti-családi közösségben forrtak össze. Kardos Tibor rendszeresen szervezett különféle műsorokat, melyeken a zenészek közreműködésével koncerteket éppen úgy lehetett hallgatni, mint mondjuk Fülep Lajostól művészet-történeti előadást vagy Balázs Béla emlékezését Bartókról. Fülep Lajos például már magával az életformájával is roppant vonzó volt. Naponta dél-előttönként ellátogatott egy-egy múzeumba, mivel nem először járt Rómában, tudta, hogy mit kell nézni, leült egy-egy műalkotás elé, nézte két-három óra hosszat. Aztán ebéd után pihent egy keveset, utána sétált, esténként pedig valamilyen kiskocsmát keresett föl, többnyire az Akadémia közelében. Volt ott egy abruzzói tulajdonosnak egy kiskocsmája, ahová olykor minket is néhányunkat magával vitt. Érdekes népi szokásokat lehetett benne tapasztalni, pl. azt, hogy a különféle asztaloknál ülők rigmusokat mondtak, és a másik asztalnál ülők folytatták, és így tovább. Ez valamilyen abruzzói szokás volt.

Sohasem felejttem el Ferenczy Bénit, aki meg néha abban a kitüntetésben részesített párunkat, hogy eljött velünk egy-egy múzeumba, és nyitogatta a szemünket néhány szavas remek megjegyzéseivel. Vagy Kerényi Károlyt, aki tárlatvezetést tartott az Akadémia tagjai számára az etruszk múzeumban, pontosabban: remek kiselőadás keretében iktatta az ott látható művészi tárgyakat, sírokat, egyebeket, hozzájuk fűzve a mitológiai, vallástörténeti összefüggéseket.

Ferenczy Béniről még annyit, hogy amikor mi 48 tavaszán Takáts Gyulával egy közép-itáliai útra indultunk Assisibe, Perugiába, Sienába, Firenzébe, Arezzóba, akkor Ferenczy Béni előzetes tájékoztatót adott nekünk, hol, mit érdemes megnézni. Egy-egy szobrot még le is rajzolt számunkra, s külön felhívta rájuk figyelmünket. Ezek közül a rajzai közül máig is őrzök néhányat.

1948-ban, a magyar forradalom és szabadságharc százéves évfordulóján Sziciliában ünnepséget tartott a Magyar Akadémia. Ennek kapcsán az olasz kormány az Akadémia tagjainak ingyen vasúti jegyet biztosított, és szinte mindenki elutazott Sziciliába. Itt a görög kortól kezdve több évezred állandó jelenléte fogott körül minket. Rendkívüli élmény volt az út.

– *Azt hiszem, ennek a társaságnak egész életre szóló emléket jelentett Itália. Művészetükön is meglátszik.*

– Kardos Tibor az ott vendégeskedő költők nagy részét olyan címen hívta meg, hogy részt vesznek egy Janus-összes fordítási munkájában.

– *Emlékszem, hogy ezek a költők valóban fordítottak is Janust.*

– Igen, csak nem akkor. Az eredeti terv úgy szólt, hogy mivel ott van Kardos Tibor, a kötet leendő szerkesztője, s ott vannak a költők is, igen termékeny együttműködés válik lehetővé közöttük. Kardos Tibor segíthet egy-egy értelmezési problémában, meg hát nyilván a környezet is ihletet fogja a fordítókat. De bizony, azt hiszem, édeskevés fordítás született ott. Tíz-húsz sornál többet én is aligha termeltem. Mindig arra gondoltam, képtelenség, hogy egy szobában üljek és fordítsak, mikor a falakon kívül ott van körülöttem Róma. Ilyenkor hirtelen abbahagytam a munkát és kilódultam várost nézni.

– *Milyen jól tette Kardos Tibor, hogy ezt megcsinálta.*

– Tulajdonképpen nem csaptuk be mégsem, mert amikor aztán hazajöttünk, a ránk bízott feladatot valamennyien teljesítettük. Aki a magyar irodalmi szöveggyűjtemény első kötetét megnézi, a saját szemével meggyőződhet róla. Benne vannak azoknak a költőknek a fordításai, akiket Kardos Tibor akkor Rómába hívott.

– *Mind nagyon jó fordítások, egész biztosan sokat adott hozzájuk Itália.*

– Kétségtelenül. Később majdnem ez a társaság, illetve ennek a társaságnak jelentős része Kardos Tiborral együtt csinálta Petrarca Daloskönyvét s a Dante-összest, kiegészítve Babits fordítását canzonékkal, sonettekkel és prózai művekkel. Okvetlenül szerepet játszott ebben az a néhány hónap, amit ott töltöttünk. Nemcsak azzal, hogy a nyelvet gyakorolhattuk és tanulhattuk, hanem az olasz atmoszférával is.

– *Akkor talán most a második Dunántúlról.*

– Furcsa körülmények között született. A régi folyóiratszerkesztők közül Várkonyi Nándor teljesen visszavonult, részben egyetemi könyvtári munkáját végezte, részben pedig a Szíriat oszlopai folytatását írta. Bárdosi Németh János Pécs város számvevősegi főnöke lett, nem tudott közvetlenül bekapcsolódni az irodalmi életbe. Viszont jelentkezett két fiatalember, az egyik Szántó Tibor volt, aki minthogy 28-ban született, 51-ben 23 éves volt, és Galsai Pongrác, aki mindössze egy évvel volt idősebb. Velük ismét megindult a folyóirat-szervezés. Én képviseltem az idősebb korosztályt. Szántó Tibor azóta halott, de az a kerek hat év, amit vele töltöttem, lehetőséget adott nekem egy egészen ritka emberi egyéniség megismerésére. Szántó azon kívül, hogy igen tehetséges prózaíró volt, meggyőződésem, hogy az újabbkori magyar irodalom egyik legkitűnőbb szervezője, az írók igen nagy barátja, tisztelője és támogatója is volt. Az után a pangás után, ami részben a Sorsunk utolsó éveiben a közismert politikai események, részben pedig a Sorsunk megszűnése miatt beállt, szinte újabb aranykort teremtett Pécsen. Mindenki szívesen írt a Dunántúlba, Szántó Tibor mozgósította csaknem az egész magyar irodalmat, különféle találkozókat szervezett, a még fiatalabbakat nevelgette, s általában ritka hűséges szolgálója volt irodalmunknak. A folyóirat mellett egy lektorátust létesített. Ez – itt-ott megmosolyogtató túlzásai ellenére – gyakorlatilag igen hasznos munkát végzett. Egyetlen beküldött kéziratot sem hagyott részletes válasz nélkül. Ezek a lektori vélemények a fiatalok, a kezdők számára jelentős segítséget adtak.

– *Nagyon kedves, otthonos környezetben vagyunk, mindenem érezni felesége keze nyomát.*

– Huszonnyolc éves koromban nősültem, s első lányom csak hat év múlva, tehát harmincnégy éves koromban született. A másik kettő néhány esztendővel később. Azt hiszem, ha találkozásaimról beszélek, feleségemet és lányaimat nem hagyhatom említés nélkül. Főként feleségemet nem, akit 1943-ban ismertem meg, s akivel 44-ben kötöttem házasságot. Azért nem akarok részletesen beszélni róla, mert attól félek, szentimentálissá válok.

– *Azt írta róla valahol, hogy bárkinél többet kapott tőle. Nagyon sokat.*

– Ez így is van, és örülök, hogy ezt most nem nekem kellett kimondanom. Így könnyebb volt. Aztán három lányom is mérhetetlen sok örömet

szerzett nekem. Bár a feloldható magányt szerettem egész életemben, és szeretem ma is, de azt hiszem, hogy feleségem és három lányom valószínűleg életem legnagyobb ajándékai.

– *És már az unokáit is láttam.*

– Igen, ők is szaporodnak. Jelenleg három unokám van, akik persze más örömmel, más élményekkel gazdagítanak. De hát ez természetes.

– *A ház körül, ahol most Csorba Győző él, kertet is látok. Ez az a kert, amiről írni szokott?*

– Azzal a különbséggel, hogy mióta itt lakom, azóta kertem alatt, de úgy, hogy kertemet is érintette, némi változás történt. Elém építettek két sor ötszintes házat, s miattuk az a csodálatos kilátás, ami ide költözésemkor még elém tárult, szűk folyosóvá szegényedett. Egyébként a kert lényegében ugyanaz maradt számomra: állandó tapasztalatok, tanulságok tárháza. Amint több versemben igyekeztem megfogalmazni: tulajdonképpen valami módon az egész világ.

– *Köszönöm szépen a beszélgetést.*

„...VÁRATLAN TÁJAK NYÍLTAK...”

Csorba Győző lírája a hetvenes évek második felében

Csorba Győző poézise a hetvenes évek derekán a lírai kifejezés, a költői számvetés magaslatára érkezett. Nyilvánvalóvá vált, hogy nemcsak nemzedékének egyik jeles lírikusa, a kritika azt is megállapította, hogy mai költőink legkiválóbbjainak egyike. Az elismerés jele, hogy kiadják összegyűjtött verseit, majd 1945 és 1975 között írt verseinek válogatott gyűjteménye is megjelenik. E kötetek élénk és méltányló kritikai visszhangja azokat igazolta, akik a versek és a kötetek első megjelenése idején már — természetesen nem baráti és lokális elfogultságból — a költő mellé álltak. Csorba legtermékenyebb évtizedét éli, versei megszáporodnak. Az *Anabázis* után két évre megjelenik új kötete, az *Észrevételek*. Újabb verseit — mintegy ötvenet — az *Összegyűjtött versek* végén találjuk, illetve a még csak folyóiratokban publikált költemények — további mintegy másfélszáz vers — ugyancsak terjedelmes könyvet töltenének meg. Érvényét veszítette tehát végérvényesen a korábbi kritikai vélekedés, a költő neve mellé gyakran illesztett jelző: szófukar, ritkán és keveset szól. Az utóbbi tíz évben csaknem annyi költeményt publikált, ahány verse a megelőző harminc-harmincöt esztendő köteteiben megjelent. Bebizonyosodott, hogy Csorbánál nem természetéből fakadó a szűkszavúság, sokkal inkább visszavezethető a körülményekre, a személyesekre, magánemberiekre, és a külső okokra, az irodalmiakra, sőt irodalompolitikaiakra. Lírai alkotókedvét serkentette, hogy az elmúlt években munkalehetősége kedvezőbbre fordult, s az is kedvezően hatott, hogy az ő és nemzedéktársai — Jékely Zoltán, Nemes Nagy Ágnes, Pilinszky János, Weöres Sándor — költészetével szemben az irodalompolitika korábbi merev és indokolatlan tartózkodása föloldódott, visszakerültek az érdeklődés terébe, és megillető helyüket foglalják el mai irodalmunkban.

Nyitva maradt azonban a másik — fontosabb — kérdés, mely az előzőkből következik: Az elmúlt évek csupán mennyiségi változást hoztak-e, vagy tartalmiokról is szó van? A versek számának földúsulása együtt járt-e módosulással Csorba lírájában; az azonos, továbbélő témákon belül történt-e valamiféle változás, elmozdulás; föltűntek-e az életművet gazdagító, gyarapító újabb motívumok? A kritikai vélekedés költői világát csaknem jelentkezése óta jobbra az állandósággal, a változás hiányával, az azonos szemlélet továbbélésével szokta jellemezni. A kérdés mégsem indokolatlan, hisz ennek a távolról és elnagyoltan oly egységesnek látszó lírának eddigi történetében is megfigyelhettünk már változásokat, módosulásokat, például azt az 1947 táján bekövetkezett s a *Szabadulás* kötet verseiben nyomon követhető „fordulatot”, Csorba „szürrealista” korszakát, amikor a költő a látomásos költészet, a rejtelmes, meglepő metaforarendszerek, a merészebb asszociációk, a „lidérces fények”, a „szent borzongások” irányában kereste az indulás utáni kibontakozást. Az *Észrevételek* kritikusai között van, aki a változásra, a módosulásra helyezi a hangsúlyt. Mások viszont hangban, témában a szerves folytatást, a váltások hiányát hangsúlyozzák.

Mint láttuk, a negyvenesztendő költői pályán igenis előfordult „éles fordulat” és „váltás”, ugyanakkor azt is érzékeltetni kellett, hogy az elmúlt években a verstermő kedv föltámadásával párhuzamosan ilyen „fordulat” nem zajlott le Csorba költészetében. Am tagadhatatlan — s a továbbiakban ezt szeretnők bizonyítani —, hogy

a hetvenes évek közepe óta a költői szemlélet és kifejezés, a lírai hangvétel és a költői mondanivaló tekintetében igenis módosulásoknak, változásoknak, elmozdulásoknak lehetünk a tanúi. Újabb versei részben összefoglalják, továbbbírák, szintézisre emelik korábbi fő szövegeit, részben költészetének újabb ihletforrásait nyitják. Lírájában nemcsak a változatlanul vagy módosulással visszatérő motívumokat figyelhetjük meg, hanem a másságot, az új törekvéseket is. Megmaradt számos nagy témája és tárgya, változatlan meditációra hajló alkata, továbbél a kifejezés műgondja. Viszont módosult ars poeticája, némely témái visszahúzódtak, mások előnyomultak, újak jelentkeztek, természet-szimbolikája új motívummal gazdagodott, az elmúlástól való szorongás a megnyugvás, az enyhület irányában fejlődött, s formavilága, a megszólalás mikéntje is változott. A költő maga is az elmozdulás tényét emeli ki: „Egyre több a feliratos irányjelző utamban / egyre több nyíl mutatja / az állomást — ” (*Állomás*). Másutt: „reális lehetőséggé vált minden életbefejezés” (*Ébredés*). Egy harmadik helyen: „Bogos hurkot kötöttünk a nyílegyenes útra: / váratlan tájak nyíltak, forogtak körülöttünk” (*Bolond cifráztatás*).

Pályáját végigkísérik a költészetre vonatkozó, különböző időben írt megnyilatkozások, a költői hivatásról valló ars poetica-szerű versek. A költészet céljával, rendeltetésével kapcsolatos kijelentéseit nem rontják romantikus elképzelések, a versírás nem valami koturnusi állapot a számára. Versszemléletét, költészetfelfogását korábban a legtömörebben az őr képével fejezte ki (*Március*). Az „őr”, az „örség”, az „örizni” két dolgot jelent nála. Egyrészt a belső csend keresését, az elrejtőzést, a hallgatást, a befelé fordulást, az érlelődést. Másrészt a figyelmet, a nézést, a világ dolgainak az értékelését, a befogadást. Fölfogása — nem a költő, a világ írja a verset — Babits gondolatával vág egybe („Nem az énekes szüli a dalt / a dal szüli énekesét”): „Írjon verset a körtefa / a szőlőlevelek / a pirosuló csipkebogyó / a ködös reggelek / egyszóval a lángeszű ősz”. Másutt így beszél: „Költemény? — amit a világ ír / nyelem be testem csatornáin / Nem én terek rendbe szöveget... / — én csak kószálni látom őket.” Míg a belső csend keresése, az elrejtőzés, a befelé fordulás biztosítja költészetében az állandóságot, a stabilitást, a látványos fordulatok elmaradását, az életmű szerves egységét, addig a nézésben, a figyelésben, a befogadásban rejlik e líra módosulásának a lehetősége. Hiszen ha változik az idő, ha változik a világ, ha változnak az „őr” látóterében elvonuló jelenségek, módosulhat (szükségképpen módosul) a róluk érkező üzenet is. Költészetfelfogásában egyre inkább a költői hivatásnak ez az utóbbi — megfigyelő, üzenetközvetítő — vonása kap nyomatékot.

Újabb versei között — a korábbiakhoz képest — egyrészt megfogytak a közvetlen ars poetica-szerű vallomások, másrészt új elemmel gazdagodtak. Míg korábban a költészet hasznát és maradását a „használatban”, a szolgálatban látta, amit a „táplálékká válás” metaforával fejezett ki, most a verset keserűségében olyan „Noé-bárkának” mondja, amely ugyan magába zárja a megmenekülés üzenetét, csak éppen nem ér szárazföldre, nem tudja legyőzni a „múlandóság özönvizét”:

Vers aztán hadd kerengjünk
én nem küldök galambokat nem érdekel az Ararát
mert ez a Noé-bárka végül is
nem ment át senkit semmit a mulandóság özönvizén
legfeljebb hajókáztat egy kicsit vigasztal
olyan reményeket táplál bennem miknek nem is hiszek
aztán elsüllyed mindenestül nyomtalan
(Én Noé-bárkám)

Tévedés volna azonban e sorokból a költő reménytelenségét kiolvasni. A költemény után ugyanis ott áll egy másik vers, amely már címében hangsúlyozza:

Hírhozó is kell

nemcsak áldozat
Csatázva az ólomláb a zuhanni
kivánó test és lélek ellen
a kínálkozó béke ellen
a gyógyulás a gyógyszer ellen
megfordulni és visszajönni
és elmesélni és tovább-csinálni
minek már majd pont volt a végén
csikorgó foggal üresen
De hírhozó is kell — — —

Vagyis az „ör” képe mellett megjelenik a költő számára egy másik vállalt-azonosított szerep, a hírhozóé. (Feladatát a négy, egymás után következő igenévvel emeli ki, és a közbeiktatott, megismételt kötőszóval „húzza szét”: tagolja nyomatékossítja.) A hírhozó szerep egyértelműen a költő üzenetközvetítő, továbbadó, a közös-ség, a világ felé forduló, nyitott, kitarulkozó szerepét hangsúlyozza. Sőt nemcsak „megfordulni és visszajönni / és elmesélni és tovább-csinálni” kell, hanem „csatázni” is, sőt a lobogás is kell, a mennydörgés is, ha ebből *másnak* valami jó születik. A verset (*De hogyha*), melynek tizenkét sorában hat nyugtalanító kérdéssel sürgeti a választ, így zárja: „Jobb volna vállrándítva hagynom: / múltjék el szótlan ami jön? / De hát ha ebből kell fakadjon / másoknak is nyugvás öröme!” Költői hitében („hírhozó is kell”) megerősíti a természet, a körtefa példája, kinek „nagyobb öröm lesz / tudhatni majd / hogy ajándékot / nem sarcot adsz” (*Egy elhanyagolt körtetára*); megerősítik a *Régi költők*, kik „Mostanában szobámban forgolódnak: / leckét adnak a kései utódnak”, s közülük is elsősorban Vörösmarty fájdalmas kételye ver visszhangot benne: „Ment-e előbbre a világ?...”; s biztatást kap a társművészetektől is, például Martyn Ferenc tusrajzától, a *Papriká*-tól, mely „Három rajz a Paprika Anatómiá-ból”, s a rajzon a művészi metamorfózis és átlényegítés példaként „az egyik paprika pártalan gubbad szomorú / a másik két paprika csonkoltan fölhasítva is / nagy kedvében szilajkodik szédülve harapdálja egymást / két szerelmes párizik dühödten”. Nézni (ma ez az egyik legkedvesebb igéje) és elmondani, érzékelni és élni, tapasztalni és kimondani — ez a költő dolga, vallja Csorba.

A fokozott világra-irányultsággal, a hangsúlyátvetéssel, mely az „örizni” helyett a „nézni”-t emeli ki, a múlthoz képest természetesen nem változott meg gyökeresen költészetfelfogása, költői eszménye és szerep-értelmezése. Viszont tárgult és gazdagodott azzal, hogy hivatását a korábbinál hangsúlyosabban egybe-kapcsolja a magyar költőkével, a nagy költő-elődökével. Itt is két, látszólag ambivalens költeményre kell hivatkoznunk. A kétrészes *Jobb* a költő nyelvfilozófiai látomását fogalmazza meg. A vers első részében záporozó kérdésekkel faggatja a „közös nyelv” mibenlétét, lényegét: „Szókincs? Grammatika? / Zörejből lassan nyíló muzsika? / Történelemben, sorsban fölnevelt / külön virágokkal telt, ősi kert?” A második rész a feleletet fogalmazza meg: „Ez is, ez is”, de mindnél inkább valami grammatikán, történelmen, nemzeti sorson, emberi kommunikáción, a beszélt nyelven túli érintkezés. Mert a „közös nyelv” nem a népi-nemzeti közösséghez kapcsolódó használatban valósul meg, hanem akkor, ha megszüntetve önmagát a közös cselekvésben, az együttes létezésben, az emberi összetartozásban, a nyelven túli érzékelésben olvad föl: „De jobb, ha támadó / kártékony-ságra együtt rándul / védekezés, ha buktatók felett / szinkron szülemelő egy-test lendület”.

De ott van a gondolat ellenpólusa is. Csorba, aki eddigelé alig szólt irodalom és magyarság kapcsolatáról, a nyelv nemzeti szerepéről, most a magyar költő közösségi feladatáról fogalmazza meg valloását. A Csokonai szellemének ajánlott vers („*A századokat számlálja...*”) remek ötlettel, „rémitő és vidító” játékkal

(„időjátékkal”) kezdődik: a magyar költők vezeték- és keresztnévét összekeveri, és így párosítja: „Csokonai — Attila, József — Endre, / Petőfi — Mihály, Vörösmarty — Sándor” stb. A játékból levont következtetés: „egy-sok, sok-egy / személy ez mind.” Egy újabb rövid közlés után egyetlen, huszonkilenc soron végighaladó körmondat következik. A lendületes, szóismétlésben, ellentétekben, szóhalmozásban, közbevetésekben, cselekvő verbumokban gazdag mondat érzelmileg és gondolatilag is nagy utat jár be. Először a magyar irodalom folyamatosságát emeli ki („*csak-eggyel* nem lehet / *dolgunk* [...] itt van: egyetlen, hatalmas / magyar költő”), majd a magyar költő mindenkori feladatáról beszél: „megnézi, amit éppen nézni kell, / elmondja, amit éppen mondani, / villámlik, szenved, üt, töri magát, / olykor beléhal”, végül visszakanyarodik a vers ajánlásához, s a Janustól József Attiláig ívelő sorból Csokonai sorsát emeli ki példaként. A vers természetesen nemcsak irodalomtörténeti sommázat, az elődökre érvényes tanulság összefoglalása, hanem olyan igazság kimondása is, amelyet a vers írója is elfogad, a sorba implicite önmagát is belefoglalja, s a „megnézni”, a „hűségesen beszélni” parancsát, sőt a „villámlik, szenved, üt, töri magát” kényszerét is vállalja.

Önéletrajzi visszaemlékezésében beszámol arról a reveláló hatásról, amely diákkorában az Ady költészetével való találkozás alkalmával érte. „Valamikor ötödik gimnázium táján, nyáron, nővéreméknél kezembe került egy Ady-összes [...] Ady — nem nagy szavak — egészen kicserélt. Egyelőre Ady-epigonná. Nézni, látni, érezni, megszólalni, akár egy sort is leírni csak adyul tudtam. Illetve: ahogy én Adyt elképzeltem.” A közvetlen Ady-hatás régen lekopott a költőről, érett versein nem is volt soha érezhető. Viszont a költő-előd születésének századik évfordulója előhívja, felszínre hozza magát a példát, a nemzeti közösségnek elkötelezett költő-modellt. 1977-ben két verset szentel Ady emlékének. A *Győztes marad* — melynek ajánlásában külön hangsúlyozza, hogy az „élő” Adyt idézi — interpunkció nélküli, litániázó felsorolással, csupa súlyos, kemény főnévvel és melléknévi igenévvel kelti életre a költő alakját. A felsorolás elemei egyetlen célba tartanak: a harminc sorból álló első részt a vonatkoztatott nevének fölfedése, a következtetés kimondása zárja:

kitépett szív még-élete
 kitepett agy még-élete
 életnél ezerszeresebb
 lányok s ifjak szíveiben
 s kölykök aggok szíveiben
 Ady Endre megvédetik
 Ady Endre győztes marad
 triumfusai ellen is

A *Két Ady-érem* című vers talán még határozottabb megfogalmazása a nemzeti közösséget, „egy drága kis nép” történelmét vállaló költői ars poeticának. A Csorba Győzőre jellemző igék („néz lát hall és beszél”), a megismételt kötőszó („Téged is [...] te is ...”) elárulja, hogy nem pusztán két embléma megrajzolásáról, nyelvi átköltéséről van szó, a vers a költő-előd sorsával való mély azonosulás konfessziója, s a mai fiatalabb költőtársaknak is tűnődésre alkalmat adó „intés”:

Jaj Ady Endre bölcs mindentudó
 mennyire nem tudtad te sem
 nem tudtad hogy zsoltáraid
 erőtlennül verődnek zárt fülekbe

Mégis neked volt igazad:
 esztelen aki károdon
 óvatosságot vél tanulni
 vél és próbál és más utakra fordul

S legfőbb okos ki nyomdokodba lép...

Lírájának kezdettől fogva legállandóbb, konstans eleme a természet; költői világának leghagyományosabb, legkevésbé változó területe: természetszemlélete. A növények, a virágok, a fák, az évszakok képe egész költészetén végigvonul, a természeti képek *A szó ünnepétől az Anabázis* költeményein át egészen a legújabb versekig többnyire azonos tartalommal visszatérnek. A szónál több a tett; az írásnál fontosabb az élet; az emberi mű múlandó, a természet örök — olyan gondolatok, amelyeket versebe szöve, egy-egy természeti képbe, hasonlatba öltöztetve sokszor megismétel. Mély igény él benne a természettel, a látvánnyal, a világ jelenségeivel való azonosulásra: „jól esne mondjuk ha mint ott az akácát / csipős böjti szél ágaim cibálná / jól esne mondjuk vadgalambként repülni / s a tévéantenna hegyére felülni / pókként fonalakkal beszöni a nyugodt / polc mögött rejtő mindig sötét zugot / megélni megélni nemcsak beleélni” — írja *Megélni* című versében. S ugyanezt az élményt tapasztalja, éli át a vásárban kószálva-sodródva: „Ő a vásár a vásár / ő bennem benne én”. Ez a természet- és valóság-szeretet, ez az azonosulni akarás és tudás azonban nem valamiféle atavisztikus, panteista hit újrafogalmazása; Csorba tájversei az *emberi* csönd pillanatai, a létezéssel való szembenézés alkalmai. A természet jelenségeit mindig az emberi életre vonatkoztatja: amit a természetben lát, töprengővé teszi; ugyanakkor a természetben talál választ, feleletet, megnyugvást gondjaira. Látásmódja a természetet és az emberi életet egybeelő látásmód. A természet benne van az emberben, és az emberi elem fölismerhető a természetben. A természet nemcsak egyszerűen kerete, színtere az emberi életnek, hanem példája, azonos is: az embernek vigasztalást ad, példát mutat az eltökéltségre, a bizalomra, a megértésre. A természet „jelentése”, nagysága és szépsége ebben van, és nem önmagában. Az ember dolga a természettől megtanulni a törvényt: ahogy a természet teszi, úgy kell az embernek a törvényt betöltenie. Az ember dolga elfogadni és a tudatosság szintjén megélni ugyanazt, amit a természet magától „tud”, önként elvégez.

Innét van, hogy Csorba „tájversei” nem „igazi”, leíró jellegű tájversek, mindig túlmutatnak önmagukon, jelképek, szimbólumok. Így kezd például egyik, a modern elidegenedés élményének hangot adó versét (*Talán éppen*): „A vastag novemberi köd / leszállt leszállt minden közé / jelképnek kínálja magát:”, majd így folytatja: „hogy így vagyunk hogy csak botorgunk / hogy sem az utat sem a célt / hogy atomokra esatöbbit”. De nemcsak az őszi köd és a vásári kavargás, hanem az állomás és a feléje utat mutató, irányjelző táblák (*Állomás*), a fák, a növények, a virágok, az elszáradt rózsátó, a fölmagzott petrezselyem-zöldje, az évszakok is szimbólumokká, példát kínáló, önmagára és az emberi létre vonatkozatható jelképekké szerveződnek verseiben. Nem tart attól, hogy a szimbólum valamiképpen idejétmúlt, avas, a gondolatot leegyszerűsítő, a problémát elsekélyesítő elem a versben. Szimbólumai többértelmű, az egyszerű behelyettesítést nem tűrő jelképek, s a pusztá látvány, az élet jelenségei mögött meghúzódó tartalmat, „üzenetet” hordoznak. Csak egy költészetellenes irodalomfölfogás szerint lejárt, ósdi kifejezési forma a szimbólum. Csorba vallja, kellenek a jelképek, melyek a valóság mélyebb, teljesebb, költői megragadásának az eszközei.

Költészetének egyik leggyakrabban előforduló motívuma, „színtere”, természeti jelképe a kert; megújuló vegetációja állandó tapasztalatok, tanulságok tárháza, az elmúlás és az újjászületés kimeríthetetlen példatára, tulajdonképpen maga az egész élet, a világ. A motívum évtizedek óta jelen van költészetében, de most a korábbinál hangsúlyosabb szerepet kap, több versét besugározza, s új elemekkel is gazdagodik. A kert-motívum egyszerre szűkíti és tágítja költészetének fókuszát: visszahúzóóssal és új területek birtokba vételével jár együtt.

Csorba Győző kertje nem a biblia, nem a kiüzetés, és nem Candide, a visszavonulás, a menekülés kertje. A bokor, a fa, a virág, a szél, az árnyék meditációinak színterévé, belső tájává lettek, példákat őriznek, szavukból intést és biztatást olvas ki. S a kert-motívum jelentésköre az elmúlt évtizedben még új elemekkel is gyarapodott. Az egyik mozzanat, ami a kert-motívumból kisarjadt, a gazda képe. Első jelentkezését, tömör megfogalmazását még az *Időjáték* című kötetben találjuk:

A kert gazdáját a rémlátomások
a világ gazdájává nevelik
a garázda élősdiség
egyszer talán még áldás is lehet:

vereségből kimentett lobogó
törvények őrzője példázata
az egyetemes pusztulás
inségében rossz emlékezetében.
(Perjefü)

Vagyis megnőtt a költő személyes felelőssége a „kert” dolgai iránt, jelenléte közvetlenebb, egzisztenciálisabb; a kert és gazdája a korábinál jobban egymásra utalt. A motívum különösen az *Észrevételek* című kötet *Rom és rét* ciklusában erősödik föl. Itt olvassuk e sorokat:

Kijött megint
Nem látszik rajta semmi különös

Próbáljuk mosolyra deríteni
talán sikerül végre

— — — — —
Tanult-e ő is valamit?
Mi tanultunk s vizsgáztunk is sokat
még nagyobb türelemmel
foglalkozunk vele

(A tavaszi kert és gazdája)

A gazda-motívum megjelenésével lehet kapcsolatban, hogy a kert-metaphora jelentése is módosult némileg. A kert a maga sokféle izgalmával és meglepetésével, flórájával és faunájával ma is leggyakrabban a múlandósággal viaskodó ember és a természet viszonyának problémakörét hordozza. De míg korábban a kert a költő számára jobbára a keserű fölismerések, fájdalmas rádöbbenések, a „lobogás, láz és remegés” színtere volt, az újabb versekben a természeti képek egyre sűrűbben a türelem, a derű, a bőség, az egyensúly érzetének kifejezésével kapcsolódnak össze. *A fák példája* — ez egyik legszebb versének címe — biztat és türelemre int, vigasztalást és menedéket kínál. Azt juttatja eszébe, amire leginkább vágyik: a belső csend értékét. Az egyetlen versszakban négyszer megismételt szó („magukban”) pontosan jelzi a cselekvés, a keresés egyetlen lehetséges irányát:

Ők másutt keresik, magukban keresik:
derűt, meleget magukban keresnek;
a napot, az ég kékjét, a világ zöldjét
ők magukban teremtik meg maguknak.

Nyugodtan tűrik a vak éjszakákat,
a külső háborút. Kérgük bátyái közt
szüntelen zene szól, a teljesség zenéje
az egyensúly zenéje és a rendé.

S ha majd ismét a helyére kerül
a kék, a zöld, a nap, a világi bőség:
mohóság nélkül fordulnak kifelé
és úgy fogadják ezt is, mint a törvényt.

Vagy idézhetnénk egy másik versét az újabbak közül, ahol a sejtelmesen muzsikáló, daktilikus, lebegő sorok, a két egymásba kapcsolódó versszak, a tavaszi kert virágbaborult fája már a legvégső nyugalom ígérését hordozza:

Csodagömb, hófehér, egy-muzsika:
virágzik az öreg meggyfa a kertben.
Ledülök alája, szinhab az ég,
kék pora villan a habba keverten.

Ledülök alája, omlana rám,
födne be vastagon ölpuha sírhant.
S majd mire szétviszi lassan a szél,
én se legyek, vigyen engem is onnan.
(Tavaszi temetés)

Újabb verseinek zöme élethelyzetet, létállapotot tükröző költemény. Az efféle versek korábban sem hiányoztak poéziséből, hiszen lírájának kezdetektől egyik nagy témája az elmúlás és a halál. Új verseiben azonban a problémakör áttértékelődik, s magasabb szinten, módosult jelentéssel, új minőségben fogalmazódik meg és él tovább. Költészetének talán ez az ága, ahol leginkább megfigyelhető nemcsak a szerves folytatás, a hasonlóság, hanem a gondolatkörön belül megnyilatkozó szemléleti változás is.

A költőt a hetedik évtized küszöbén, majd azt elhagyva, utoléri a történelembé forduló idő. De míg korábbi kötetében lírájának egyik „tragikus” vonulatát adták a szokatlan, fekete fényű, komor tónusú halálversek, most mintha föltisztulna a versek hangja, s az Arany János *Epilogus*ára emlékeztető lehiggadás és megbékélés (ritkábban a beletörődő legyintés és a keserű vállrándítás) uralkodik el rajtuk.

Ha nem félnénk a szótól, azt mondanánk, hogy bölcsebb, tudósabb lett a költő. Am itt nem valamiféle értelmi belátásról, spekulatív úton megszerzett gondolati zsákmányról van szó. Csorba változatlanul átéli és megfogalmazza az elmúlás drámáját, lírája állandó lemerülés az emberi lét legmélyebb szintjéig, új költeményei megélt, megkinlódott, megszenvedett híradások az emberi élet egzisztenciális kérdéseiről. Csak éppen a küzdelemben most nem a harcra, a dacos szembeszegülésre, az önmarcangoló lázadásra kerül a hangsúly, hanem a nyugalomra, a megpihenésre, a békére: „Vágyam lassan csakis annyi: / tudjam békén idehagyni, / ami kölcsönképpen enyém lett / s gyereket, testvért, feleséget” (Az 57-ik előtt). Másutt: „lassan minden rendeződik / (...) nyilván lehet is látni rajtam / szemem fényében a nyugalmat / az elfordult kíváncsiságot” (*Egyirányú*).

Sorok tucatját idézhetnénk, amelyekben mai léthelyzetét alapvetően a várakozás, a megbékélés, az elfogadás állapota határozza meg. És sorokat arra is, milyen fenséges nyugalommal tud az elmúlásra, az elkövetkező időre nézni. Új halálversei Asszisi Szent Ferenc *Naphimnusz*ának soraival csengenek egybe. „Ó halhatatlanok, ó létezők, / nyilván csak a sosem-élt múlhatatlan” — írja Csorba (*Tágabb távlatokban*). A középkori himnuszköltőnél olvassuk: „Áldjon, Uram, testvérünk, a testi halál, / Akitől élő ember el nem futhat.” Az elmúlást Csorba is beleköti a természet rendjébe: az élet múlandósága törvény, csak a folyamat, a változás az állandó, az örök. De azt is megéreztetni, hogy a tudattal rendelkező ember — épp tudata által — sosem tud megbékélni a halállal. Mit tehetünk hát akkor? A közhellyel, a lapos életbölcsességgel szemben — hogy ti. a váratlan, a gyors halál a jó, a szerencsés — Senecával együtt azt mondja, hogy készülni kell a halálra: „s ne meglepetve, dúltan / ott és akkor tanuljam, / mikor az ég leomlott, / őrizni az emberi rangot” (*Nem küszködnék*). Egy másik, tercínából építkező versének befejező soraiban hasonló gondolatot fogalmaz meg: „S higgadtan készülj (nem vagy első) / a tarthatatlanul közelgő, / végérvényes hideglelésre” (*Vedd azt is észre*).

Talán nem tévedünk mélypszichológiai magyarázatokba, ha úgy találjuk, hogy az idő súlyosbodása az, ami Csorba költészetében az életigenlés, az életvágy szavat fölerősíti. Nagobbak a költő veszteségei: nagyobb erőfeszítéseket kell tennie a rend, a törvény, a nyugalom, a harmónia megteremtése érdekében. És közelebb az elmúláshoz, a mások és saját halálához nemcsak a megbékélés, a vállalás lesz mélyebb, hitelesebben megküzdött Csorba költészetében, hanem az életvágy is magasabb, hevesebb, lobogóbb lánggal csap ki lirájából: „a fejlődő élet két pajzsa között csattanjon / széjjel a hólyaghomály”; vagy: „egyetlen rögdarabról se mondhatok le még / élek: birtokolnom kell az egész világot”. „Ős-létű” evidenciákat fogalmaz meg: Az élet pótolhatatlan — írja. Még veszteségeivel, vereségeivel együtt is több az élet, mint a halál, a nemlét — hirdeti. Az emberi létezés éppen olyan nagy csoda, mint az elmúlás — olvassuk ki egy harmadik verséből. Ahogy bezárul a világ, úgy erősödik az ember eleven kötődése az élethez: az elmúlás kérlelhetetlen, de a létezés, a tett, a cselekvés az értékesebb, az egyén felelőssége a fontosabb — üzeni egy negyedik vers.

A múlandóság-élmény és a növekvő életigenlés vezeti el emlékeihez. A holnapra, saját jövőjére gondoló költő az elmúlás árnyaival, a jövő „barlang-torkával” viaskodik. Ha magába néz, a múlt, az emlékek egymásra torló hullámai borítják el. Hívja, sürgeti, követeli, védekezésül idézi a „gyermek-nyarak” emlékét:

Kell sűrű áradó nyár
tükör-víz tomboló nap
füzes tele szúnyoggal
forró por járni benne
forró homok feküdni
tágasságok nagy öblök
a térben és időben

(Kell)

Mert a múlandóságot csak az emlék győzi le... Mert csak az él igazán, ami bennünk és belül továbbél... Mesteri, ahogy a látványhoz, a játszótérre kint hagyott játékok képéhez hozzáfűzi a látványon túlmutató gondolati reflexiót: „Lám / amit kint hagytam nem találok / csak ami bennem azt találok...” (*Egy játszótér mellől*). Egy harmadik versben az indító hiányos, tétova mondatok jelzik az emlékezés bizonytalanságát, s mindjárt a vers kezdetén az igei állítmányok (jutnak eszembe, idézem) hiánya feszültséget teremt: „Nagyapáim alig dédapáim sehogy / nevüket is lassú elmélkedéssel / de talán [...]” Majd azoknak a valóság-elemeknek a felsorolása következik, amelyek meggyőzik („létezéssel kényszerítem”), hogy „rölam se szokhat a világ le / maradnak akik kényszerítik”, s „őriznek hogy meg ne haljak” (*Őriznek*). Vagyis csak ami továbbél belőlünk, amiről már nem tudjuk, hogy honnét való, az őriz meg.

Emlékeit Csipkerózsika-álmuiból nem nosztalgiával, nem önsajnálattal, hanem a tények tudomásulvételével idézi. Nem érzeleg, nem mereng, a múltat nem a képzelődés színczö üvegén át nézi. A valóság nagyon mély átélése és a hiteles életismeret az alapja ennek az emlékidézésnek. A gyermekkor mozzanatai, a múlt emlékei utánajönnek, fájnak, nehéz őket elviselni. Az emlékezést többnyire a jelen látványa hívja elő: egy véletlen ajtónyitás a régi házban, a padláson talált limlomok, a lebontott ház látványa, a visszatérés a gyerekkor tájaira. Ezekben a versekben az *Ocsudó évek*ből már jobbra ismert élettrajzi tények szerveződnek lírává. Megidézi halott rokonai, barátai emlékét, gyerekkorát, a dunaszekcsői nyarakat, s végtelenül pontos képekben rajzolja meg a múltat. A már megírt, megidézett, kibeszélt emlékek térnek vissza, de a változó, múlt idő miatt új dimenzióba kerülnek. Csorba változó, formálódó önmagát figyeli, beleírja a versekbe, s mai magáról pontos helyzetjelentést ad. Talán a verseknek ez az a csoportja, ahol leginkább kamatozódik hajdani „szürrealista” korszakának eredménye: a jelen látványából induló vers a képzeletben földéztett képek sorából épül teljessé. De

a képek sosem víziók, látomások, káprázatok, hanem a látvány képei; nem válnak bizonytalan, ködszerű képzetekké; mindig az érzékelhető valóság szintjén maradnak.

Új nagy élménye az „idővonal” (eredeti szóalkotás, a légvonal analógiájára): a múltat és a jelent összekötő (és egyben tragikusan szétválasztó) erő. A szülőház a költő mai lakásától légvonalban alig kétszáz méterre fekszik. De „idővonalban”? Az emlékezés mikroszkópja nagy pontossággal nagyít föl egy-egy részletet, de a merengő képzelet nem takarhatja el a felnőtt költő tudatos fölismerését:

De álltam már előtte sokszor
valóságban alig karhossznyira
s az ötven év idővonal közénk állt
megtudtam akkor hogy hiába tenném

a folyosó kék-piros lapjain
talpam nem koppanhat s ujjam se (bár
meszes lesz) nem érezheti falát
s az ajtó az sem nyílhatik ki többé

A szülőház megszült tartott kicsit
aztán kitett s végzett velem
A szülőház nem érzeleg
szagom idegen lett neki
kimutatja hogy semmi köze hozzám
(Szülőház)

Költészetének talán leginkább előzménytelen ága azoknak az — igaz, nem nagy számú — verseknek a köre, amelyekben a jelenre, a világra nyíló tekintet méri föl lehetőségeit, határait. Már a jelent emlékeivel szembesítő versekben is a múlt képeivel az érzékelhető világért perelt (nemcsak az emlék, hanem amit kint lát, az is szép), s a gödör komorságát megidéző költeményekben is az elmúlással a való világ fényeit állítja szembe. Emellett van a verseknek egy egészen külön családja, amelyben közvetlenül a jelenhez fordul.

A mához tapadó „észrevételek” ezek a versek, élettapasztalatok, a világ jelenségeiből leszűrt igazságok kimondói. Megerősödtek a költőben a „közösség kötései”: az emberi kapcsolatok fontosságát, a nyitottságot, az önzetlenséget, a viszonzást nem váró tett értékét, az élet, a változtatás, a cselekedet fölényét hangsúlyozza; falak helyett hidakat épít. A közösség dolgai foglalkoztatják, a világ-résznyi éhség, az emberi magány. Leleplezi a negatív magatartásformákat, a kis és nagy hazugságokat, s a világ dolgairól gyakran a groteszk, az ironia eszközével szól. Portréi túlmutatnak önmagukon: általános igazságok, emberhez szóló üzenetek hordozói. A világra nyíló figyelmet az emberi találkozások élményei fokozzák benne; az emberi kapcsolatok, a „makacs közeledés” fontosságát vallja. Kell a társ, kell a másik ember, a megosztható-összefűző kapocs — mondja. A saját életéből, tapasztalataiból leszűrt és eddig jobbára „magánhasználatra” szánt erkölcsi fölismeréseket, igazságokat most társadalmi méretekben kiterjeszti, „észrevételeinek” társadalmi hasznosságát hirdeti.

Az *Észrevételek* hangsúlyos helyén, a kötet legutolsó versében az emberi kapcsolatok két legfontosabbikának a szeretetet és a szerelmet mondja: ezek azok a legnagyobb titkok, „melyek révén egy élet emberinek nevezhető”. Szabadon áradó, hőmpölygő sorokban, a bibliai példabeszédek tónusára emlékeztető hangon fogalmazza meg „tanítását”:

A mindig áldozó anya szeretetében telhetetlen,
mindenevő, s még a leleményes rosszaság se képes
kifundálni olyant, amit elutasít.

Aztán van ilyesmi a szerelemben is:
ha az egyik szerelmes annyira kitágítja szerelmét,
hogy a másik nem mehet ki belőle.
undorral, hűtlenséggel, fagglyal, sőt gyilkossággal sem mehet ki.
(Tudni kell)

A jelenlegi léthelyzetéhez kapcsolódó verseknek van egy csoportja, amelynek tematikus előzményei ugyan nyomokban már jelentkeztek, de számuk és szerepük most megnőtt: ezekben a versekben az egész magyar lírából egy eddigelé hiányzó élményt emelt a költészet fényébe. Itt sem az életrajzi háttér — a felnövő három lány, férjhezmenésük, a gyarapodó család, az unokák — a fontos, hanem az új életmozzanatokból fölépülő poézis, az a mód, ahogy az önéletrajzi elemek költészeté lényegülnek. Életének ezeket az új élményeit szervesen beépíti lírájába, elfogadja, „földolgozza” őket. A jelent és a múltat egybekapcsolja („volt újszülött s most újszülő”), a veszteség-érzést, a kifosztottság-élményt a gyarapodással, a születéssel szembesíti. Gyermekeinek gyermeke születik: két iker-láncszem kapcsolódott egybe — írja. Az elmúlás véglegessé kövült formáit az új élet sarjadása tagadja.

A „visszaszámlálás” szót egyszer már leírta fogyó idejének érzékeltetésére. Most verscímbe emeli, s a helyzet fontosságát a naptárszerű kelteésekkel külön is kiemelve azt a lelkiállapotot rögzíti, amelyet legkisebb lányának férjhezmenése után érez. A veszteséget súlyosbítja, hogy a kislány (akinek születése annak idején a *Március* című vers egyik ihlető motívuma volt) külföldre ment férjhez. A költő makacs ragaszkodását, önzését se titkolva (legföljebb a kimondással azt apai fájdalommal szublimálva), a változó versformával, kérdéseivel, túlzásaival a hullámzó, rapszodikus idegállapotot érzékeltetve panaszkodik és tiltakozik az idő kérelhetetlensége ellen. Csorba egyszer már átélte és megfogalmazta (azaz megértette) a bujtogató, démonikus pillanatot, ami Fellini filmjének hőseit, az *Édes élet* Steinerét a cselekvésig ragadta: „úgy szerette / két gyermekét hogy egyszer / szépen megölte őket / szépen megölte őket / hogy semmi baj ne érje / megvédje minden ellen / haláláig el ne hagyják —” (Steiner). Kevés olyan megrendítő pillanata van a poézisnek, mint amilyent a *Visszaszámlálás* 79. II. 14-ről keltezett részlete megőrökit:

Aljasodom lassan: a félelem
az érkezőtől elzülleszt egészen,
már olykor azt is... úgy is... azzal is...
hogy a halál... hogy akkor hát..., ha már...,
szóval: meg is gyilkolnám érdekemben,
legyek végképp túl azon a napon,
s őrajta is —, Isten bocsássa meg!

Mi ez? Önzés? Félelem a kudarcról, saját múlandóságunktól? Görcsös ragaszkodás az általunk teremtet világhoz? A holnap reménytelen késleltetése? Igen, ez is. De az önzés és a félelem hangos és kemény kimondásával, megvallásával („aljasodom”, „elzülleszt”, „elfeketedik a világ”, „Mert hát ki bírhat az idővel? / Ilyen isten van-e?”) tulajdonképpen a költészet átlényegítő csodájának, a mélyben munkáló démoni erők megfegyverezésének lehetünk a tanúi. Megvalósul a „csoda”, a lírai transzfiguráció: Minden látszólagos negatívum visszamutat a nagyobb értékre; a vers végső kicsengése a ragaszkodó szeretet.

Csorba nagy formakultúrával rendelkező, roppant műgonddal dolgozó, a pontos megnevezésre törekvő, tudatos művész — a kritika számtalanszor elismételte. Azt is, hogy verseinek „fényudvara” van: a szavak többezt mondanak szótári jelentésüknél, a mondattá szerveződő közlés mindig mögöttes lírai tartalmakat hordoz... Kérdés azonban: líraszemlélete, versformáló metódusa változott-e idővel; a mondandó elmozdulásával módosult-e a kifejezés; költői eszközei hogyan szerveződnek verssé; lírai megszólalásának ma melyek a jellemzői?

Halál, elmúlás, a belső csönd kérdése — romantikus, érzelmes témák, mondja,

aki a közhelyek igazával beéri. Csorba az értelmi és az érzelmi, a szenzuális és az intellektuális tényezők nagyszerű összhangját teremti meg költészetében. Új verseinek hatását azzal emeli meg, hogy az élet mély érzelmét kavarázó tényeiről látszólag szenvtelenül, hűvösen, ellágyulás nélkül, az elmúlásról, veszteségeiről, az újjai közül kipergő időről csaknem közönyös kézlegyintéssel beszél. Nem hangulatait, érzelmeit „dalolja ki”, hanem kiküzdött igazságait, filozófiai fölismeréseit osztja meg az olvasóval. Érzelmét, feszültséget azzal vált ki, hogy érzelmes dolgokról tárgyias keménységgel, súlyos dolgokról cifrázás és kegyes csalás nélkül, hűvös tárgyilagossággal ír. Nem akar minden áron meghatni, s éppen ezzel hat meg. Van, ahol a látszólagos prózaisággal, a hang lefokozásával emeli ki mondandóját. Van — újabb verseiben egyre nagyobb számban —, ahol az élet nagy pillanatairól játékos-rimes formában, zenei elemekkel feldúsított versekben szól.

Egyensúlyt, az ellentmondások feloldását kereső világlátásának s ebből következő versépítő módszerének ma is alapvető vonása a dialektikus látásmód, a tagadva állítás. A jelen élettények sosem önmagukban, hanem a jelenségen túlmutató tartalmukkal együtt érdeklik. A világ gondjait önmagával szembeesíti. Az emberi magányosságot a kozmikus világra vetíti. Ha a szorongás elhatalmasodását érzi, akkor a derűben, a harmónia keresésében oldódik föl a vers. Ha az élet dús vegetációját, eleven színeit érzékeli, akkor a költemény végén fordít egyet a gondolaton, s az utolsó sorokban az elmúlás lebbenti meg szárnyát, s a vers panaszos kicsengést kap. A jelenségekből leszűrt, epigrammatikus igazságai poláris gondolatokat fogalmaznak meg. A közhelyek igazságát visszájára fordítja, s ezzel mélyebb, hitelesebb tartalmakat emel ki. Beidegződésekkel, hamis előítéletekkel polemizál. Kedveli a parabolisztikus megoldást.

A dialektikus szemlélet érvényesülését csak a versek egész terjedelmének idézésével bizonyíthatjuk. S azt is, hogy Csorba dialektikája mindig mennyire az életre és a költészetre irányul, hogy filozófiája nem elvont okoskodás, „rendszer”, elmélet, hanem életszerű igény, gyakorlati szemlélet, életet formáló „hasznos akarát”. Minden kiemelés, kivonatolás egyszerűsítés lenne, s éppen költőiségüktől fosztaná meg a verseket. Illetve: Csorba a dialektika elemi törvényeit mindig a poézis fényébe emelve fogalmazza meg. Íme, a mennyiségi-minőségi változás elemi törvénye költészetté lényegítve az *Észrevételek* egyik szentenciózus darabjában:

Eltojt a tyúk. Lärmázó önreklámozással leugrott a tojópadlásról.
Utána szállt egy pihe. Lassan, hintázva, könnyen, könnyedén.
A tyúk majd orrabukott. Bunkósutaság.
Az ezernyi kecsesség együtt.

Vagy olvassuk el a *Görbék* egyik remek jelenetét (*Röntgen-felvétel az alcime*), ahol filmszerű, éles, groteszk megvilágítást kap a fölismerés, hogy ami az egyik embernek létkérdés, a másiknak talán pszichicáé ügy:

„Deréig meztelenre. Úgy!
S a nadrágot félig letolni
Most hanyatt ide!” (*Jéghideg!*)
„A popsival oldalt farolni!”
(*Kemény, kemény!*) „A térdeket
feljebb! Kevéske türelem,
ne moccanjon, ha szólok, és
csöppet levegőt se vegyen!
Tehát!” —, Icóka, telefon!
„Pardon!” (*Fázom, megfúlladok,
s tán nadrágom is tele van.*)

(*A fő, hogy majd meggyógyulok,
s még főbb, hogy mozijegy legyen.*)

Az olvasóban, aki az utóbbi időben a Csorba-versek megszaporodását, a költemények megjelenésének növekvő számát látja, óhatatlanul fölvetődik a kérdés: A költő nem ismétli-e önmagát, a verstermés bővülése nem hatott-e a figyelem lazulására, a mennyiségi változás nem eredményezte-e a versformálás szigorúságának oldódását? Bár a versek némelyike nem kerülheti el az alkalomhoz való túlzott kötődés látszatát, s a tüzetes figyelem a költészetté érlelés fokát itt-ott talán kevesli, Csorba Győző új versei között nemcsak minden motívum-körben megtalálható az a néhány kiemelkedően szép, sebezhetetlen „nagy” vers, ami köré elrendződik a ciklus többi darabja (pl. *Körbe-körbe*, „*A századokat számlálja...*”, *A ták példája*, *A városrész költőzködései*, *Tudni kell*, *Gyász*, *Két Ady-érem*, *Visszaszámlálás stb.*), hanem a versek figyelmes vizsgálata azt is elárulja, hogy a költő a művészi erő és igényesség dolgában másutt sem tett engedményt. Az aggodalom tehát fölösleges. Csorbánál a verstermés gazdagodása nem okozott hígulást. Másról van szó. Nevezetesen arról, hogy a versíró gyakorlat Csorba Győzőnél kialakított egy olyan „versmodellt”, amelynek birtokában és fölhasználásával igen magas színvonalon „bármikor” jó és hibátlan verset tud írni. És arról, hogy ez a „versmodell” és versbeszéd sok tekintetben eltér korábbi „hanghordozásától”, új elemek szövik át, s gyakran a formai kísérletezés jellemzi. 1977-ben kelt önvallomásában írja: „A kifejező eszköz akkor a legjobb, ha a legtalálóbbr. Eszményem: a tömör, szigorúan funkcionális fogalmazás és versszerkesztés. Amikor minden szóra bizunk valamit abból, amit el akarunk mondani. Iszonyodom a hígságtól, a szöveg üresjáratától, a pongyolaságtól.”

Alighanem korai lenne még eldönteni, hogy ez az új, tárgyyszerű tónus, a tömörbbé vált, pontos és szabatos — a költő szerint: „szigorúan funkcionális fogalmazás”, kritikusai szerint: „túlcsupaszodás” —, a prózavers irányában tett formai kísérletezés gazdagította-e költészetét, vagy beszűkítette, korlátozta impulzív hatását. Véleményünk azok nézetéhez közelít, akik a hanghordozás módosulását rokonszenvvvel kísérik, s a versek tárgyiassabbá válásában, „kopárságában” új lehetőségek birtokbavételét látják. Kétségtelen tény, hogy Csorbától korábban sem volt idegen a formai kísérletezés, a „hangpróba”, s ma sem ismétli önmagát. Legújabb verseinek ismeretében is csak azt mondhatjuk, hogy lírája állandó megújulásra képes.

Milyen a költő mai „versmodellje”? Puritán, de nem eszköztelen; hideg fényű, de a lírai stilizáció nem hiányzik belőle. A Fodor Andrásnak adott interjúbán mondta: „Mind közelebb kerül élmény és kifejezés, mindinkább tapad a bőr a csonthoz. Ma már nem engedek a stiláris kényszer csábításának, a szavak, képek funkcionális szerepét keresem, hogy minden részlet rábizott feladatát hordozza, hogy három próbálkozás helyett egy célzás találja el a tizes karikát.” Csorba fölszívta a modern költészet, az avantgarde eredményeit; Eluard, Kassák és a szabad vers vívmányai nélkül nem az lenne, ami. De az újmódi modernségtől, a szöveg-költészettől ment maradt, a retrográd avantgarde, a minden áron való újítás, a hermetikus költészet csapdáját elkerülte. Úgy modern, hogy lírájában az avantgarde leszűrt, letisztult, klasszicizálódott eredményei (az idős Kassák!) és a nagyfokú művészi igényesség együtt van jelen. Pontos, anélkül, hogy költőietlen lenne. Korszerű, anélkül, hogy kritikai érzékét elvesztené. Kísérletező, aki a líra gazdag hagyományaira épít. Kipróbált esztétikai elveket vall, de meg tud újulni saját leleményéből. Teremtőerő és alakító-formáló igényesség, az új költői formák iránti nyitottság és a hagyományokra tekintő figyelem egyaránt megvan benne.

Kívül zárt, belül nyitott a mai Csorba-vers. Nem lineáris, hanem körkörös mozgás érvényesül benne. A költő körbejárja, és nem elbeszéli, mindig egy új, más, magasabb szinten, „csavarmenetben” megismétli, és nem egyenes vonalban haladva leírja a versfakasztó élményt. Versindításai roppant különbözöek, és mindig ötletesek. Van, ahol hiányos, elharapott végű mondatokból indul ki. Van, ahol a közvetlen látvány, a természeti kép adja a versküszöböt, s ezzel hozza párhuzamba az emberi reflexiót. Sokszor a múlt és a jelen, a jelen és a jövő egymás-

ravetítéséből épül föl a versszerkezet. Sokszor látszólag ugyanoda tér vissza, ahonét a vers elején kiindult. A legegyszerűbb, legáltalánosabb, leghétköznapibbnak tűnő megfigyelésből is eredeti gondolatsort bontakoztat ki. Máskor a meghök-kentő, egyedi észrevételt fordítja általánosításba. Kedveli a „retorikus”, az ellen-tétes elemekből építkező kompozíciót. Verseinek szerkezete architektonikus, „épí-tészeti”, a verselemek rendje szinte lerajzolható, matematikai képletbe foglalható.

•

A fiatal költő rádöbben magában a szólás, a megnevezés, a kimondás képes-ségére, Ádám gesztusával, boldog mozdulatával rácsodálkozik a világra, nevet ad a dolgoknak. Ha a megnőtt személyiség-tudat általános érvénnyel, emberi-szelle-mi felelősséggel és művészi fokon tudja átélni és megfogalmazni élményeit, azt mondjuk: jelentős költő született.

Csorba Győző négy évtizedes költői pályája a növekvő személyiség-tudat és a felelős emberi közösségvállalás küzdelmében alakult, formálódott. Joggal mond-hatja ma már:

Egy arcon három arc (nézd meg Picassót)
egy arcon harminchárom arc (nézz meg egy élő embert nézz meg engem)
egy szívben háromszázharminchárom szív vagy sokszor ennyi
(lásd egy élő ember szívét lást az enyémet)
Mindenki megkapja amit keres amit szeretne
Ha szerintük építenének föl engem egy óriás bérház összes lakója
egy hivatalnyi hivatalnok
sok-sok egyesületnyi tagság
több szerzetesrend teljes állománya
börtönnyi bűnöző
kaszárnányi Casanova
szülői-értekezletnyi szülő
és még miminden lennék egyszemélyben!
(Ha)

Weöres Sándor írja: „Bizonyos, hogy a mostani magyar költészet átláthatat-lan betűtengeréből a túlnyomó rész el fog süllyedni. Sok mutatós, csillogó lát-szateredmény az idő folyamán egyre inkább megfakul. De éppen Csorba versei, amelyek megjelenésükkor olykor fakónak, igénytelennek látszanak, az idő sod-rában mindinkább érlelődnek, kiteljesednek. Ez a látszólagos igénytelenség tele van a maradandóság feszítő erejével. Ahogy korunk lármáját fölváltja majd más korszak másfajta lármája, úgy vonulnak el ennek az időszaknak betűhullámai, és emelkedik ki belőle mind tisztábban a magányos pécsi költő, Csorba Győző arca.”

Csorba Győző klasszikus örökséget és a költészet modern vívmányait ötvöző, gazdag és eredeti költészete a kortárs magyar líra egyik legjobb lehetősége, leg-nemesebb változata. Hűsége a megszerzett és kiküzdött eredményekhez éppúgy szemmel látható, lemérhető és érzékelhető, mint a belső növekedést kísérő vál-tozásai és elmozdulásai. A magaslat, ahová költői pályáján elért, szintézis értékű. De az út, amit eddig megtett, még tovább járható, folytatható.